

УПОТРЕБА НА ВИЗАНТИЙСКИ ЗЛАТНИ ПЕРПЕРИ В БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ XIV ВЕК

Константин ДОЧЕВ (Велико Търново)

Използването на парите в средновековна България, както и процесите в сферата на цялостната държавна финансова организация или в живота на отделния български поданик, са все още твърде малко познати не само за широката публика, но и за академичните историци и икономисти. Това се дължи най-вече на малкото писмени извори, много често неправилно тълкувани или превеждани, отнасящи до тази много важна част от държавния механизъм. Изясняването на специфичните явления в областта на металическото парично обръщение, могат да предоставят твърде ценни и полезни данни не само за финансовото устройство и действието на съответните органи в условията на тогавашната пазарна икономика, но и за редица политически събития, в основата на които винаги са били парите, най-вече отсечени от злато. Тази непозната все още страна от историята на българския обществен живот се допълва от изследванията, направени в резултат на откритите нови многобройни единични и колективни находки от български, византийски и други чуждестранни монети в различни градски центрове и селища от днешна България.

След възстановяването на българската държава първите българските царе от фамилията на Асеневци възприели и утвърдили модела на византийската политическа, административна и финансова държавна организация. По отношение на финансовото устройство, бюджет, данъчна и парична система в България като основна парична единица била запазена употребата на златната перпера на Комнините, с еталонно тегло от 4,50 и златно съдържание от 20—21 карата, към която се обменяли монети от друг метал — електронови, билонови или медни по установен държавен разменен курс (Morrisson 2001, 924) (Обр. 1; Обр. 2, Обр. 3). Това се дължало не само на дългодишното владичество на ромейските василевси над българските земи, но и на високият авторитет на византийската златна номизма, която от началото на XII в. се превърнала и в международна парична единица на целия Балкански полуостров, Мала Азия, Италия и

Централна Европа. В края на XII и първите години на XIII в. 1 златна перпера се разменяла за около 200 медни корубести монети (М. Hendy 1999, 191—217; 219—222). С реални перпери били заплащани големи държавни разходи като заплатите на висшите офицери от армията; за привличане на съюзници, най-вече кумански отряди или за закупуването на големи количества оръжие, хранителни продукти и фураж при подготовката на военни действия, както за изграждане на нови крепости, бродове, пътища, мостове така и за обсадни машини. В износно-вносната търговия също се използвали големи суми от златни перпери, особено при покупката на пшеница или метални слитъци, които тогава и сега си остават като едни от най-наблюдаваните и търсени ценни стоки. В ежедневието златните перпери много рядко се употребявали, тъй като те имали вложена висока стойност и трудно могли да се реализират в обикновения стоково-паричен обмен. Съпоставимо с днешно време 1 златна перпера представлявала банкнота от 500 евро. За битийни плащания и потребности във Византия били отсичани милиони корубести медни или билонови (посребрени) монети, които се разменяли по определено съотношение спрямо златната перпера. Всяка държава, която използвала златната византийска перпера, си избирала свой собствен стойностен курс на своите монети спрямо нея.

До завладяването на Константинопол и Солун от кръстоносците през пролетта на 1204 г. и разпадането на Ромейската империя, в българското царство продължило ползването на византийски златни перпери и обменемите на тях електронови и медни корубести номизми. Натрупаните големи количества в държавната хазна такива монети не давало основание и потребност в българското царство да се организират интензивни монетосечения от медни или други монети, макар появата на редица нови селища и градове изисквали съответни по-големи количества парични знаци за размяна. Тези нужди за набиращото по-висока скорост парично обръщение били задоволявани чрез внасянето на големи количества медни монети, произвеждани отново в Константинопол, като столица на новата Латинска империя, но тяхната организация била изцяло дело на венецианците. Тези медни монети с тегло от 2,0—2,5 г до ок. 1222—1223 г. се приравнявали към старите златни монети на Комнините, които вече се използвали като сметководни единици. През този период 1 стара перпера се разменяла за ок. 250 медни имитативни монети, сечени от венецианците в Константинопол. В периода 1222—1261 г. като основна парична единица в българското парично обръщение се наложила златната перпера на никейския император Йоан III Дука Ватаци (1222—1254) с практическо тегло от 4,40 г, но с по-ниско златно съдържание от 18—16 карата, спрямо

старите перпери от XII в. (Дочев 1992, 177–181) (Обр. 4) Владетелите на Никейската империя имали амбицията да освободят Константинопол от латинците и възстановят Ромейската държава в границите от 1203–1204 г. Никейската златна перпера заела отново мястото на международна парична единица, като с нея си служили не само селджукските турци, но и монголостатарите от Златната орда, италианските търговци и египетските мамелюци. Същите златни монети били използвани масово в българското царство дори и по времето на цар Иван Асен II (1218–1241), когато българската държава е имала първенстваща роля и териториално разширение. Засега от територията на днешна България са известни над 60 колективни находки със златни перпери на Йоан III Дука Ватаци, наброяващи над 900 екз. (Йорданов 1984, 214–215; Oberländer-Târnoveanu 1997, 148–157; Авдев 2005, 71–74). Наличието на твърде голям брой никейски перпери и тяхното широко разпространение по целия Балкански полуостров са довели до предположението, че някои емисии от тези номизми имат имитативен произход. Поради широката си популярност и авторитет на международни пари вероятно венецианците в латинската империя са секли и техни имитации без иконографски отклонения от оригинала, със същото тегло от 4,30–4,40 и златно съдържание от 16–18 карата (Oberländer-Târnoveanu 2000, 501–516; Авдев 2009, 155–169). През 1230 г. българският цар отсякъл с възпоменателна цел ограничени серии перпери и медни корубести монети, но те представляват твърде символично монетно количество, сравнено с многомиллионните латински имитации и десетките хиляди златни перпери на Никея. Досега е позната само 1 златна перпера на цар Иван Асен II и ок. стотина негови медни монети.

От 1242 до към 1256/57 г. българската държава преживяла много тежка политическа и стопанска криза, в следствие татарските опустошителни походи и териториалните завоевания на Йоан III Дука Ватаци. В държавата настъпила остра парична и девалвационна криза, допълнена и от спиране на вноса на латински медни имитации. Поради липсата на необходимите парични знаци в ежедневния парично-стоков обмен започнало нарязването на циркулиращите монети, но това довело до тяхното обезценяване (Дочев 2008, 158–161). Изход от това трудно положение намерили българските царе Мицо Асен (1256–1257) и най-вече Константин Асен (1257–1277), които организирали в Търново отсичането на масови издания от медни корубести в Търново с тегло от 2,5–3,5 г. С тази деноминация се възстановило традиционното съотношение 1 златна перпера да се разменя за ок. 200/250 медни български монети. Преди тази частична парична реформа 1 златна никейска перпера се разменяла за

ок. 2000—2500 нарязани медни монети (Дочев 1992, 177—181; Дочев 2008, 160—161).

С възстановяването на Ромейската империя през август 1261 г. се подновило по традиция използването на византийски златни и най-вече медни монети. През 60-те години на XIII в. интензивните медни монетосечения на цар Константин Асен почти напълно задоволявали потребностите на българското обръщение от медни монети. Досега от шестте монетосечения на Константин Асен в Търново са открити над 750 негови медни корубести монети (Дочев 1992, Дочев 2009).

При освобождаването на Константинопол и прогонването на латинския император Бодуен II в края на м. юли 1261 г. Михаил VIII Палеолог, регент на малолетния никейски император Йоан IV Ласкарис (1258—1261), възстановил отсичането на многохилядни златни перпери и медни монети в освободената столица, а само на медни номизми в другия голям ромейски град Тесалоника. От Михаил VIII Палеолог, като основател на най-дълго управлявалата до 1453 г. византийски династия на Палеолозите, са познати три монетосечения от златни перпери, многобройни издания от мед, както и ограничени количества сребърни корубести номизми. Първото златно монетосечение е пуснато още през януари 1259 г. в монетарницата на Магнезия, тогавашна столица в Мала Азия, с което Михаил VIII Палеолог известявал своята коронация като „василевс“, титла равностойна на ранга на малолетния престолонаследник Йоан IV Ласкарис. Тези златни монети имат напълно еднаква иконография с перперите на Йоан III Дука Ватаци и на неговия син Теодор II Ласкарис (1254—1258) („Богородица коронясва императора/Христос на трон“), както тегло от 4,10 и златно съдържание от 18 карата. Досега са познати само два екземпляра, които свидетелстват, че същите перпери са били пуснати с чисто пропагандна цел (Iliescu 1965, 95—98). За влизането си на 15 август 1261 г. в освободения от латинците Константинопол Михаил VIII избрал не само датата (Успение Богородично), но и подготвил, наред с другите изяви, специална емисия от златни перпери, произведени в Магнезия, също в малки количества, на които е представена сцената как той, коленичил измолва своята стема, символ на върховна власт от небесния цар Христос, подпомаган от архистратига и пръв ангелски военоначалник архангел Михаил. На обратната страна е представена Божията майка като Небесна царица, държаща младенца Христос, седнала на трон (Bendall 1988, 3B.1—3C.2; Lianti 2011, 187, 485—487) (Обр. 4). За нуждите на паричното обръщение в края на 1261 или началото на 1262 г. в столичната монетарница започнало издаването на трето златно монетосечение с еднаква лицева страна (Христос на трон, архангел Михаил и Михаил VIII), като на обратната страна е представена Богородица Оранта всред стените на Константи-

нопол. Този иконографски тип на Божията майка, изобразена като закрилица на царския град, остава постоянен за всички златни перпери на следващите византийски императори до 1369/1370 г. (Bendall 1988, 4–5; Grierson 1999, Pl. 1–2; 2–16; Lianta 2011, 188–191; 488–504) (Обр. 5).

Перперите Михаил VIII от трите му монетосечения са издавани с практическо тегло между 4,10–4,40 г и с намалено златно съдържание от 15,5–16 карата (Morrison 2001, 924–925), което е следствие не само от териториалното свиване на Империята, но и загуба на важни постъпления от митническите приходи, поради намесата на Генуа и Венеция в износно-вносната търговия в Егейско море, Проливите и Черно море.

Златните номизми на Михаил VIII от неговото трето, сравнително най-интензивно монетосечене, са също рядко срещани, което означава, че то е твърде по-малобройно, сравнено с количеството на никейските перпери на Йоан III Дука Ватаци, които останали да се използват, както във Византия, така и в България. Познати са две хронологични емисии при неговото издаване. По-ранните златни перпери, върху които Христос държи свитък, са сечени в периода 1262–1272 г., а тези върху които Христос държи евангелие в периода 1272–1282 г. Вероятно с употребата на старите, макар и малко по-износени никейски перпери, се правела и съответна икономия на златни ресурси от византийските финансови власти. За това положение свидетелстват единичните перпери на Михаил VIII от пределите на тогавашното българско царство. Засега те наброяват 31 екз. (18 екз. от две колективни находки и 13 единични монети)¹.

В българското монетосечене тази малобройност на златните перпери на Михаил VIII се компенсирала с наличните златни перпери на Йоан III Дука Ватаци и на Теодор II Ласкарис, които продължавали да се използват в държавните и в частните плащания, паралелно с перперите на Михаил VIII. Относно стотиците достигнали до наше време многобройни златни перпери на Йоан III Дука Ватаци има предположения, че голяма част от тях са имитирани от венецианците в Константинопол в периода 1225–1261 г., наред с издаваните от тях медни корубести имитативни монети. В търговския наръчник на флоретинеца Франческо Балдучи Пеголоти, посетил и огледал тържищата и разменните сарафски бюра в Константинопол през 30-те години на XIV в., се споменава за използването на латински перпери (*“perperi latini”*) (Pegolotti, 42), но от латинските императори досега не са познати златни монети. В същия ред на предположения се допуска, че след 1261 г. генуезците поемат имитирането на същите златните никейски перпери, тъй като според договора в Ним-

¹ Непубликувани данни, събрани от автора.

фея те получили многобройни търговски привилегии за безмитна търговия от Михаил VIII Палелог и силно ограничили достъпа на венецианците към Византия, България и държавите от Черноморския басейн. Както показват някои единични и колективни монетни находки със златни перпери, тези никейски монети продължили да се използват до края на XIV в., но тегловно орязвани в зависимост от промените в стойността на византийската номизма. За разлика от малобройността на перперите на Михаил VIII неговите медни монети от 1262/1263 г. започват масово да се използват в българското парично обръщение, заедно с монетите на цар Константин Асен. Така например в столичния Търново досега не са открити златни перпери на Михаил VIII, но неговите медни монети са 260 единични екземпляра, а на Константин Асен — 750 екз. (Дочев 1992, 182; Dochev 2002, 677–678). Навлизането на по-големи количества златни перпери и медни византийски монети се отбелязва в периода 1277–1301 г., когато българското царство е опустошено от гражданската война, в която загинал цар Константин Асен, както и от постоянните татарски набези. По същото време монетарницата в Търново преустановила своята дейност за ок. 25 години. От друга страна, както по време на паричната криза от 40-те и 50-те г. на XIII в. развитото българско парично обръщение се нуждаело от постоянен приток от парични знаци и въпреки своята сравнително висока скорост този недостиг се оставал постоянен. Поради тази причина отново започнали да се използват византийските монети, които за период от близо 70 години това били златните, билонови и медни емисии на императорите от последната ромейска династия на Палеолозите (1261–1453), издавани в Константинопол и Тесалоника, и то най-вече на тримата василевси Андроник II (1282–1328), неговия син Михаил IX Палеолог (1295–1320) и на Андроник III Палеолог (1325–1341), негов внук. Този период от византийската стопанска история и нумизматика си остава един от най-трудните поради малкото добре запазени монети и специфичната за тях загадъчна, изпълнена с непознати християнски символи иконография.

Досега от територията на днешна България са познати 36 колективни находки със златни перпери на тримата императори с общо 1636 екземпляра и 113 единични номизми (Gerasimov 1962, 214–230; Авдев 1978, 22–25; Авдев 2005, 75–76). От тях най-многобройни са перперите от съвместното управление на Андроник II Палеолог със сина му Михаил IX. От този император са познати перпери и от неговото самостоятелно управление, издавани в периода 1282–1295 г., но те са били пуснати с възпоменателна цел, а не толкова за държавните нужди и паричното обръщение. Върху тях е представен твърде интересен нов сюжет, изобразяващ императора в пълна проскиния (коленичил) пред правия Христос, който му слага короната на върховната земна власт (Bendall and Donald 1979,

34, 1; Bendall 1988, 91 B; Grierson 1999, Pl. 14, 220–228; Lianta 2011, 220–222; 624–636) (Обр. 5).

По традиция на обратната страна отново е изобразена Богородица права, wśród стените на Константинопол. По повод официалната коронация на императорския син Михаил IX Палеолог за василевс през 1295 г. Андроник II Палеолог от тази година насетне организира интензивно златно монетосечене, което продължило до 1320 г. с многобройни емисии, белязани с различни гравьорски монограми и сигли. Отново гравьорите са подбрали твърде интересна сцена, представлява двамата императори коленичили пред Христос, който ги коронясва с двете си ръце. На обратната страна отново виждаме Богородица Оранта, с вдигнати нагоре ръце като спасителка и защитница на Константинопол (Bendall and Donald 1979, 62, 1; Bendall 1988, 127–128; Grierson 1999, Pl. 13–16; Lianta 2011, 238–247; 702–758) (Обр. 6).

Това златно монетосечене преминало през две основни фази. Първите емисии са издавани от коронацията на Михаил IX Палеолог през 1295 до 1304/5 г., когато е извършена частична парична реформа с въвеждането за пръв път във Византия на плоска сребърна монета, позната от писмените извори като „василикон“ (тег. от 2,5 г, диам. 20 мм и сребърно съдържание от 93% чисто сребро). Теглото на златните перпери от тази първа фаза варира ок. 4,0–4,10 г, като златното им съдържание е намалено от 15,5 на 14 карата. Те били сечени вече не по традиционната система „al pezzo“, при която се спазвало точно еталонното единично тегло от 4,10 г, приблизително 1/72 от византийската либра/литра с тегло от 327 г. Втората фаза на издаване се датира в периода 1305–1320 г, като екземплярите от тази емисия се отличават не само със замяната на имената на Андроник II и Михаил IX и техните титли „деспот“ с кръговия надпис „ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΡΟΜΑΙΩΝ“, но с по-ниското златно съдържание от 13 карата и по-ниско тегло от ок. 3,80–3,90 г. В част от колективните находки монетите от двете емисии възлизат на 508 екз., а единичните са 67 екз. В посочения период в българската държава също били предприети мерки не само за нейното стабилизиране в политическо отношение, но и за укрепването на нейните институции. Българският цар Теодор Светослав (1301–1321) отново организира интензивни монетосечения в столицата Търново, първоначално от медни корубести монети, а от 1307 г. на плоски сребърни монети с тегло от 1,70 г и съдържание на ок. 95 % чисто сребро (Дочев 2009, 101–109). По традиция българските финансови и монетарни власти издавали и двата вида монети в стойностно съотношение отново към византийската златна перпера. Във Византия 1 златна перпера се разменяла за 12 сребърни василикона с тегло от 2,0–2,5 г, а българските сребърни аспри на Теодор Светослав, с тегло от 1,60–1,70 г, били

в съотношение 1:18—1:20 спрямо една перпера на Андроник II с Михаил IX (Hendy 1985, 533—534; Дочев 2007, 235—237). От това време не само във Византия и България, но и в много други държави и самостоятелни градове, включително и италианските, се формирали самостоятелни курсове на византийската перпера. Започнала да се утвърждава практиката да се използва не реална, а сметководна перпера, спрямо която се разменяли монети от различен метал — златни, сребърни и медни, много често не по брой, а по тегло.

След гражданската война във Византия (1321—1324) между Андроник II и внукът му Андроник III, последвало тригодишно съвместно управление, през което продължило интензивното монетосечене от златни перпери. Тези перпери били със същите иконографски сюжети, както върху изданията „Андроник II с Михаил IX“, но с кръгови или вертикални надписи „ΑΝΔΡΟΝΙΚΟC/ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟC“, много често непълни или с грешки. Емисиите от същите перпери се отличават не само с грубия си, много често наивистичен стил, но и с по-ниско златно съдържание от 11—12 карата (Обр. 6). Контролът върху техните тегла бил твърде занижен, тъй като се срещат екземпляри не само с приетото средно тегло от ок. 3,90—4,0 г, но от по 2,5 или 4,5—5,0 г. Въпреки своите недостатъци перперите от типа „Андроник II с Андроник III“ получили твърде голямо разпространение, като все още запазвали авторитета на византийската номизма като международна парична единица. Поради тази причина тяхното отсичане продължило и по времето на самостоятелното управление на Андроник III Палеолог (1328—1341), тъй като неговите златни монети със сина му Йоан V и съпругата му Ана Савойска, са пуснати в много по-малки количества, и едва ли са били достатъчни за нуждите на вътрешния и външен паричен обмен (Bendall and Donald 1979, 116.1; Bendall 1988, 190; Grierson 1999, Pl. 52, 942—943; Lianta 2011, 269—270, 845) (Обр. 7). Това е практика позната още Античността, когато дадено монетосечене (било то златно или сребърно) получи международно признание и прием, то продължава като “type immobilise” (неподвижен тип) и след смъртта на изображения върху монетите владетел. Така и станало и с номизмите от типа „Андроник II с Михаил IX“ и „Андроник II с Андроник III Палеолог“. Статическите данни показват, че от този тип перпери са известни към 150 екземпляра (135 от колективни находки и 35 единични монети), откривани предимно в Северна България. Същите перпери се издавани до началните години от управлението на Йоан V Палеолог (1341—1391), като от него са познати много малко златни номизми с узурпатора Йоан VI Кантакузин, изработени със същите иконографски сюжети — „двама коленичели император, коронясвани от Христос/Богородица Оранта всред стените на Константинопол“ (Обр. 8). За нуждите на държавата продъл-

Обр. 1. Златна перпера на Алексий I Комнин
(1081—1118), Константинопол

Обр. 2. Златна перпера на Исак II Ангел
(1185—1195), Константинопол

Обр. 3. Златна перпера на Йоан III Дука Ватаци (1222—1254), Магнезия

Обр. 4. Златна перпера на Михаил VIII Палеолог, Първо златно монетосечене, Магнезия.

Обр. 5. Златна перпера на Михаил VIII Палеолог, Второ златно монетосечене, Константинопол.

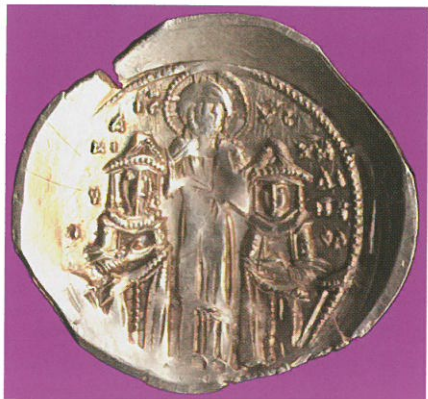

Обр. 6. Златна перпера на Михаил VIII Палеолог, Трето златно монетосечене, Константинопол.

Обр. 7. Златна перпера на Андроник II Палеолог (сам) (1282—1295), Константинопол

Обр. 8. Златна перпера на Андроник II с Михаил IX Палеолог (1295—1320), Константинопол

Обр. 9. Златна перпера на Андроник II с Андроник III Палеолог (1325—1328), Константинопол.

Обр. 10. Златна перпера на Андроник III Палеолог с Йоан V Палеолог и Ана Савойска, Константинопол.

жавали да се отсичат златни перпери от типа „Андроник II (Андроник)“ със златно съдържание от 10/11 карата. За произхода на тези перпери има предположения, че са имитирани от генуезците в Пера, Константинопол, които чрез тях много по-лесно осъществявали своята външна търговия във всички държави и народи от басейна на Черно море, включително и с татаро-монголските ханове от Златната орда.

Интензивната употреба на византийски златни перпери на Палеолозите се отбелязва от ок. 1295 г. в. до края на XIV в., докато на техните медни монети от 1263/1264 г. до ок. 1341/1342 г. Продължителното използване на византийските перпери се дължи на липсата на българско златно монетосечене и приемане на византийската златна номизма като основна реална парична единица, а в по-късно време като сметководна в държавните финанси. Това много добре се потвърждава не само от писмените извори, но най-вече от намерените колективни и единични монетни находки със златни перпери. Досега са известни 38 колективни находки (1682 екз.), със съответната локализация и 126 единични монети от 31 селища или общо 84 населени места с общо 1808 екземпляра. Топографският анализ показва, че колективните находки се откриват около важни търговски пътища или в добре развити в икономическо отношение селищни агломерации или регионални тържища. Предварителните данни сочат, че колективни находки от перпери на Палеолозите се откриват повече в Северна България (около Видин и Лом, Велико Търново и селата около него (с. Драгижево, гр. Бяла Черква, с. Гостилица, Дряновско), Шумен, Търговище, Попово, Разград, Провадия, Котел, Варна и крайбрежието на север от нея) — общо 618 екз. От Южна България те са 80 екз., без да включваме голямото съкровище от с. Седларево, Сливенска област, съдържащо 1032 златни номизми. Останалите колективни находки са предимно открити в началото на проходите между Средна гора и Балкана — Карлово, с. Дъбене, Карловско, с. Тъжа (община Павел баня); Кърджалийска област Перперикон и с. Млечино и в района на Поморие — Несебър. Сравнително най-малко са перперите от западните и югозападните краища на българската средновековна държава — от с. Герман, Софийско, с. Еремия, Кюстендилско и с. Чанакли (Струмишко, БЮР Македония) — общо 29 екз. (L. Mandic, J. Ananijev; C. Morrisson 1994, 160—169).

Единичните находки на пръв поглед са по-малко, общо 126 екз., сравнени със монетите от съкровищата. Те са от почти всички краища на днешна България, включително от малки селища и малки крепости, трайращи пътните връзки през Стара планина и подстъпите от север на юг към нея, както по край р. Дунав и българското Черноморие — Видин, Велико Търново, Русе, Мисионис (над гр. Търговище), Шумен и района около него, Попово и селата край него, с. Кипилово, Сливенско (от север

на Балкана), Разград, Варна, и крепостта Кастрици (Евсиноград), Балчик и Балчишко, Каварна, Калиакра и др. Единични находки на перпери на Палеолозите има също и от Южна България — гр. Казанлък, с. Мали извор, Хасковско, с. Мезек, Свиленградско, Станимъка, до гр. Асеновград, Кърджали, крепостта „Устра“, с. Жребичко и крепостта Цепина в Родопите, Пазарджишка област, Бургас и около гр. Айтос по Руенския проход и др. Липсата на перпери на Палеолозите, най-вече от типа „Андроник II (Михаил IX)“ и Андроник III (Андроник III)“ от Западна и Югозападна България, без Софийска област, се обяснява с факта, че голяма част от тези територии са били извън границите на българската държава през XIV в., райони в които са използвани сребърни венециански и сръбски грошове, без типичните и често употребявани в българското царство византийски и български медни монети. На пръв поглед единичните находки от Южна България са малко, но трябва да отбележим, че в нейните области, все още не са провеждани археологически разкопки на средновековни селища и крепости, с изключение на Асеновата крепост, „Селището“ край гр. Сливен и средновековния град Перперикон на 18 км североизточно от гр. Кърджали. Все пак това е убедителна представителна извадка за степента на използване на златни монети в българското парично обръщение през целия XIV в.²

Наред с употребата на византийските перпери в българската държава през XIV в. се отбелязва и употреба на византийски медни монети, но това продължило до началото на управлението на цар Иван Александър, когато поради икономически потребности към 1332/1333 г. в Търново започнало производството на интензивни сребърни и медни монетосечения, които напълно задоволявали нуждите на стоково-паричния обмен. За пример може да се посочат статистическите данни от столичния град Търново. От периода на управлението на Андроник II Палеолог (1282—1328) в Търново са намерени 9 единични златни перпери и 1900 единични медни монети на Палеолозите (Дочев 1992, 182—184; Дочев 2011, 254). Вероятно по-масовото навлизане на византийски златни и медни монети се отбелязва при цар Теодор Светослав, особено след брака му с красивата принцеса Теодора, дъщеря на престолонаследника Михаил IX Палеолог (1295—1320). В България започнали да се внасят не само огромни парични суми от златни перпери, но и сътрудничество в областта на монетосеченето. Малко след пускането от Андроник II Палеолог в Констан-

² Статистическите данни за колективните и единични находки с перпери на Палеолозите са дело на самия автор, който за периода 2012—2013 г. е посетил 31 регионални и общински музеи.

тинопол на първите византийски сребърни монети с плоски ядра, последвало и съответно сребърно монетосечене на Теодор Светослав в Търново, което също било първото българско сребърно издание. Първите български сребърни аспри се издавали отново съобразно стойностния курс спрямо златната византийска перпера с тегло 4,40 г и златно съдържание от 14 карата. След брака на българския цар с царица Теодора Палеолог, наред с многобройната свита от ромейски аристократи, търговци, занаятчии в Търново дошли от Константинопол и византийски монетни гравьори. Същите участвали в изработката на част от сребърните и медни монетосечения на Теодор Светослав, като приложили в тях специфичните модни тенденции за тогавашното време при представянето на владетелските фигури с издължени лица и двойни бради. Следващите български царе като Михаил III Асен Шишман (1323—1330) и Иван Александър (1331—1371) продължили практиката да наемат гравьори от Константинопол при направата на някои свои сребърни и медни монети, отново със стилови отличителности, характерни за византийската столична монетарница.

Двете граждански войни между Андроник II и внука му Андроник III Пелолог, както и тази между Йоан V Палеолог и узурпатора Йоан VI Кантакузин, довели не само до пълно икономическо отслабване на вече териториално малката Византийска империя, но и до окончателното спиране на сеченето на златни перпери, чието златно съдържание от 1294 до ок. 1366 г. спаднало от 15—16 на 10—11 карата. Намалените постъпления от византийски медни монети към края на 30-те години на XIV в. довели до съответни мерки от страна на българските финансови власти. Още в първите години от своето управление цар Иван Александър, подобно на своя предшественик Константин Асен, организирал в Търново още по-интензивни монетосечения не само от медни монети, но и от сребърни аспри. Монетарницата в Търново в количествено отношение в периода 1332—1360 г. произвела много повече сребърни и медни монети отколкото монетния двор в Тесалоника. Българските сребърни аспри с представяне на Иван Александър със сина му Михаил Асен, с тегло от 1,50—1,60 г и съдържание на сребро 950/1000, придобили изключителна популярност не само в България, но и в съседните страни — Влахия, Молдова, Сърбия, дори и във Византия. Замяната на византийските монети на Палеолозите с български сребърни и медни парични знаци много добре се илюстрира от единичните монетни находки от Търново. Броят на намерените сребърни и медни монети на Иван Александър досега са ок. 930—950 екземпляра с тенденция за откриване на още екземпляри, докато медните стамина на Андроник III са 140 екз., а на Йоан V Палеолог — едва 8 екз. (Дочев 1992, 182—184; Dochev 2002, 677—678) Тези данни

убедително показват, че достигналото още от началото на XIII висока степен на развитие българско парично обръщение намирало различни пътища за доставяне на необходимите количества пари, независимо от техния произход, чуждестранни или домашни, каквито са били византийските златните перпери и най-употребяваните разменяеми на тях медни или билонови монети с византийски, латински или български произход.

Тези процеси през Средновековието са протичали само при наличието на обективни условия — добре развити градски центрове с уредено пазарно стопанство, държавно регулирано съотношение между златната перпера и медните монети, повече данъчни задължения, изплащани с пари и др. Всички тези специфични отличителности са били присъщи на българското парично обръщение, което в отделни периоди е използвало различни по произход парични знаци, но в съпоставяне с византийската перпера била тя реална или сметководна. От 20-те години на XIV в. във всеки по-голям град на България, наред с използването на реални златни перпери, започнала да се утвърждава практиката за използване на сметководна перпера с цел по-лесно да се остойностява широката употреба на сребърни чуждестранни монети. Засега има писмени данни за самостоятелна сметководна перпера във Варна (*“lo perpero de Varna”*) отбелязана в приписка към българо-венецианския договор 1347/1352 г.; *“perpperis auri ponderis Mesembrie”*, *“monete Mesembrie”*; *“monete Bulgarie”* в сметководната книга на Антониус Барбериус, ковчезник на френския граф Амадей Савойски в похода му през есента 1367 г. покрай българските черноморски пристанища (Китен, Месембрия, Емона и Варна) (Дочев 1994, 92—93; Авдев 2005, 65—87; 89—94). Такива локални сметководни перпери са засвидетелствани в редица пристанища по северното Черноморие и около делтата на р. Дунав — Ликостомо, Килия, и др. Вероятно такива сметководни перпери, базирани върху основата на византийските златни перпери от типа „Андроник II/Михаил IX/Андроник III“ с тегло от 3,0—3,90 г и златно съдържание от 12 карата, е имало в Търново, Дръстър, Видин и други по-големи български градове. Върху основата на тегловен еталон, равняващ се на стойност на определено количество сребърни монети в различните градове, както и в България, така и във Византия, стойността на перперата била официално оповестявана пред всяко сарафско бюро и срещу този еталон се разменяли различни количества сребърни монети. Така в периода от 1307 до ок. 1347 г. в България една реална или сметководна перпера се разменяла за ок 18—20 български сребърни монети с тегло от 1,60 г. Наред със златните перпери и сребърните монети, се възстановила и древната практика да се използват и сребърни слитъци, нар. „сомо“ или „соми“, с тегло от 1 унция (27 г) или 1 литра (327 г). Това се правело с цел да се акумулират по-големи парични суми от сребърни монети, с което се

спестявало излишното броене на понижаващите се в тегловно отношение сребърни аспри или грошове. Сребърните слитъци имали също определен курс спрямо локалните сметководни перпери, което се обявявал официално както за всички останали монети (Дочев 2002, 151—156; Авдев 2005, 95—97).

През втората половина на XIV в. Византия и България вече били твърде малки по територия държави, с намалено население, с малки данъчни и други постъпления, а с големи плащания, предимно към турските султани или други владетели. Независимо от тези неблагоприятия в големите градски центрове процъфтявало стоковото производство и паричната обмяна. Външната търговия преминала и в частни ръце, и не била само дело на аристокрацията, което давало възможност големи търговци на зърно, домашни животни, дървен материал, кожи и други стоки да натрупат големи парични суми от златни перпери и сребърни монети, за което свидетелства и част от намеринете колективни находки-съкровища и единични перпери. Наред със следенето на курса на перперата, започнал да се оформя и международен пазар в търговията на благородни и други метали, като съотношението в цената на златото и среброто била винаги актуална.

Поради недостатъчни ресурси от злато и силно намалели приходи в държавната хазна към 1369/1370 г. във Византия се преустановило сеченето на златни перпери, които били заменени от сребърни перпери в курс 1:2. Новите сребърни перпери с тегло от ок. 7,5—8,0 г и проба 900/1000 не намерили прием в България, а си останали да се ползват в Константинопол и Тесалоника, както и в тяхната близка околност.

В България продължила употребата на перперите на Палеолозите почти до края на XIV в. Съобразно девалвацията на българската сребърна аспра от 1,60 г през 30/40 г. на XIV в. на 0,80—1,0 г в началото на 70-те години, почти всички златни перпери както на Палеолозите така и на Никея, били орязвани до 2,50—2,80 г. От друга страна, златните дукати и флорини на Венеция и Флоренция, с тегло от 3,51 г и златно съдържание от 999/1000 започнали да придобиват авторитета на международни парични единици и постепенно да изтласкват византийските нискокаратни перпери от международните пазарища, но независимо от това близо още 100 г., до към края на XV в., почти всички сделки и плащания се извършвали със сметководни перпери. Тяхната популярност била толкова голяма, че през 40-те и 50-те г. на XIV в. били пуснати и перпери-фурета (монети с медни ядра, покрити със златна пластина), които също се използвали наред с оригиналните златни номизми, като някои от тях носят сарафски знаци.

Предоставянето на тези малко известни досега данни за специфичните процеси и явления в сферата на българското металическо парично обръщение могат да бъдат основа за по нататъшни обобщаващи резултати за ролята на парите както в ежедневно битие на обикновения човек, така и в държавните финансови институции, действащи в условията на тогавашното ниво на пазарната икономика.

ЛИТЕРАТУРА

- Авдев 1978: С. Авдев. За имитационния произход на перперите на Андроник II и Андроник III. — Нумизматика, XII, 1, 1978, 16—26.
- Авдев 2005: С. Авдев. Монетната система в Средновековна България през XIII—XIV век, София, 2005.
- Авдев 2009: С. Авдев. Венецианските и генуезки *petrperi comunali* и *perperi latini*. — Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 5, 2009, 153—170.
- Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново XII—XIV век, Велико Търново, 1992.
- Дочев 1994: К. Дочев. Митнически такси и плащания в българската държава през XIV в. — Нумизматика и сфрагистика, 1994, 1—4, 92—97.
- Дочев 2002: К. Дочев. Плащания със сребърни слитъци-пари в българската държава през XIV век, В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров, Велико Търново, 2002, 149—157.
- Дочев 2007: К. Дочев. Плащания с „лоши пари“ във Византия в началото на XIV в. и последиците от тях. — ИРИМ Велико Търново, XXII, 2007, 227—239.
- Дочев 2008: К. Дочев. Паричните кризи в България през XIII—XIV век, В: Сб. От Регионалното към националното; Юбилеен сборник в чест на чл.кор. проф. дмн Йордан Йорданов, София, 2008, 149—167.
- Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII—XIV век, типове, варианти, цени, Велико Търново, 2009.
- Дочев 2011: К. Дочев. Монетите на византийската династия Палеолози в паричното обръщение на Търново в периода 1261—1393 г., В: Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies, Sofia, 2—27 august 2011, Vol. II, Sofia, 2011, 253—254.
- Йорданов 1984: И. Йорданов 1984: И. Йорданов. Монети и монетно обръщение в средновековна България 1081—1261; София, 1984.
- Bendall 1988: S. Bendall. A Private Collection of Palaeologan Coins, Wolverhampton, 1988.
- Bendall and Donald 1979: S. Bendall and P. Donald. The Later Palaeologan Coinage (1282—1453), London, 1979.

- Dochev 2002:** K. Dochev. Turnovo, Sixth- Fourteenth Centuries, In: The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century, vol. 2, Washignton D. C., 2002, 673—678.
- Gerasimov 1962:** T. Gerasimov. Les hyperperes d' Andronic II et D' Andronic III et leur circulation en Bulgarie. — *Byzantinobulgarica*, I, 1962, p. 213—236.
- Grierson 1999:** Ph. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whitmore Collection, vol. five, Michael VIII to Constantine XI 1258—1453, Two parts; Washington, D. C., 1999.
- Hendy 1985:** M. Hendy. Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300—1450, Cambridge, Massachusets, 1985.
- Hendy 1999:** M. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whitmore Collection, vol. 4, Alexius I (1081—1118) to Michael VIII (1258—1282), 2 parts, Washington, D. C., 1999.
- Iliescu 1965:** O. Iliescu. Le dernier hyperpere de LT Empire Byzantin de Nicée. — *Byzantinoslavica*, XXVI, 1965, 94—99.
- Lianta 2011:** E. Lianta. Late Byzantine Coins 1024—1453 in The Ashmolean Museum University Of Oxford; London, 2011.
- Mandic, Ananijev; Morrisson, 1994:** L. Mandic, J. Ananijev; C. Morrisson. Un trésor d' hyperpères du XIII e siecle trouvé a Canacli près de Strumica (Macèdoine Oriental). — *Reveu numismatique*; XXXVI, 1994, 155—169.
- Morrisson 2002:** C. Morrisson. Byzantine Money. Its Production and the State, In: The Economic History of Byzantium- from the Seventh through the Fifteenth Century, vol. 3, Washington, D. C., 2002.
- Oberländer-Târnoveanu 1997:** E. Oberländer-Târnoveanu 148—150 Some Remarks on the Chronology and the Composition of the Byzantine Coin Hoards from the 13 th and the 14 th Centuries at the Lower Danube and Adjacent Areas. — *Études byzantines et post- Byzantines*, III, Bucuresti, 1997, 113—160.
- Oberländer-Târnoveanu 2000:** E. Oberländer-Târnoveanu. Les hyperpères de type Jean III Vatatzès- classification, chronologie et évolution du titre (á la lumière du trésor d, Uzun baïr, dép. De Tulcea), In: *Istro-Pontica*, Muzeul- Tulcean la a 50-a aniversare 1950—2000, Tucea, 2000, 499—519.
- Pegolotti: Fr. B. Pegolotti.** La Pratica de la mercatura, Ed. Allan Evans, The Medieval Academy of America. Pubb. № 24, Cambridge, Massachusets 1936.